

Alexandru Mihăilă

„În multe rânduri și în multe chipuri”

O scurtă introducere ortodoxă în Vechiul Testament

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Cuprins

Abrevieri	11
Prospect	15
Noțiuni introductive	19
Bibliografie generală selectivă	19
Biblia sau Sfânta Scriptură	23
Cuprinsul Vechiului Testament	26
Canonul Vechiului Testament	27
Împărțirea pe capitole, versete și pericope	34
Autorul și data cărților vechi-testamentare	35
Martorii textuali ai Vechiului Testament	37
Textul Ebraic Masoretic	39
Septuaginta	41
Septuaginta sau Textul Masoretic?	43
Hermeneutica biblică	45
Natura textului biblic: inspirație	46
Natura textului biblic: ineranță	49
Lectura hristologică a Vechiului Testament	52
Exegeza patristică	53
Metode hermeneutice actuale	58
Sfânta Scriptură și cultul Bisericii	65
Sfânta Scriptură și credincioșii	67
Traduceri ale Sfintei Scripturi	69
Traduceri vechi ale Bibliei	69
Traduceri ale Bibliei în limba română	70
Traduceri în limba engleză	77
Traduceri în alte limbi moderne (germană și franceză)	79
Programe informatice și aplicații pentru studiul biblic	81
Geografia Israelului antic	82
Istoria Israelului antic	84
Realități sociale din Israelul antic	96

Pentateuhul	101
Facerea (întâia carte a lui Moise sau Geneza)	102
Ieșirea (a doua carte a lui Moise sau Exodul)	124
Leviticul (a treia carte a lui Moise)	137
Númerii (a patra carte a lui Moise)	144
Deuteronomul (a cincea carte a lui Moise sau a doua Lege)	149
Cărțile istorice	157
Cartea lui Iosua (sau a lui Iisus Navi)	157
Cartea Judecătorilor	161
Cartea lui Rut	166
Cele patru cărți ale Regilor (sau ale Împăraților)	167
Cărțile Paralipomena (sau ale Cronicilor)	190
Cărțile lui Ezdra: Cartea întâi a lui Ezdra și	
Cartea lui Neemia (sau a doua Ezdra)	196
Cartea Esterei	200
Cărțile didactico-poetice	202
Cartea Dreptului Iov	202
Psalmii (Psaltirea)	210
Pildele (sau Proverbele) lui Solomon	232
Ecclesiastul	237
Cântarea Cântărilor	243
Cărțile prorocilor	249
Cartea Sf. Proroc Isaia (Prorocia Isaiei)	250
Cartea Sf. Proroc Ieremia (Prorocia Ieremiei)	269
Plângerile Sf. Proroc Ieremia	283
Cartea Sf. Proroc Iezechiel (Prorocia lui Iezechiel)	284
Cartea Sf. Proroc Daniel	295
Cărțile celor doisprezece proroci	302
Cartea Sf. Proroc Osea	302
Cartea Sf. Proroc Amos	306
Cartea Sf. Proroc Miheia	310
Cartea Sf. Proroc Ioil	313
Cartea Sf. Proroc Avdie	316
Cartea Sf. Proroc Iona	318
Cartea Sf. Proroc Naum	322
Cartea Sf. Proroc Avacum	323
Cartea Sf. Proroc Sofonie	326
Cartea Sf. Proroc Agheu	328

Cartea Sf. Proroc Zaharia	330
Cartea Sf. Proroc Maleahi	335
Cărțile anaghiinoscomena	338
Cartea lui Tobit	338
Cartea Iuditei	340
Cartea lui Baruh (Varuh)	342
Epistola Sf. Proroc Ieremia	343
Cântarea celor trei tineri	343
Cartea a treia a lui Ezdra	345
Cartea Înțelepciunii lui Solomon	347
Cartea Înțelepciunii lui Iisus, fiul lui Sirah (sau Ecclesiasticul)	350
Istoria Susanei	357
Istoria omorării balaurului și a sfărâmării lui Bel	358
Cele trei cărți ale Macabeilor	358
Rugăciunea lui Manase	367
Scurtă evaluare	369

CSCG	Corpus Linguarum, Series Graeca (Tughout-Leuven, 1977-)
CCSL	Corpus Christianorum, Series Latina (Tughout-Leuven, 1953-)
CJS	William W. Hallo (ed.), The Context of Scriptures, 3 volumes, Brill, Leiden / New York / Köln, 1997, 2000 și 2002
CSCO	Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (Louvain, 1903-)
CSCO.SS	Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptores Syri
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (Vienna, 1866-)
GLCM 2	Dicționar etimologic, ortografic și istoric al limbii române, Academia Română, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2003
ICS	Early Christian Studies
LC	Letters of the Church
JOITL	The Journal of the Old Testament Literature
Jh	Ediția (reimprimată), trad. Dumitru Stăniloae
GAIP	Glossar der griechischen und Pseudepigrapha
GCS	Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte (Leipzig, 1897-)
GCS.NF	GCS Neue Folge
HCOT	History of Commentary on the Old Testament
HOTK AT	Handels Theologisches Kompendium zum Alten Testament
IBMBOR	Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române
IBMO	Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă
IVP	InterVarsity Press
JBLMS	Journal of Biblical Literature, Monograph Series

„După ce Dumnezeu odinioară în multe rânduri și în multe chipuri a vorbit părinților noștri prin proroci, în zilele acestea mai de pe urmă ne-a grăit nouă prin Fiul.” (Evrei 1, 1-2)

Prospect

Introducerea de față se dorește a fi doar o modestă contribuție la studiile biblice românești. A primat nevoia de a pune la dispoziția studenților și a celor interesați un material simplu, ușor de urmărit, care să ofere o inițiere rapidă în universul mirific al Vechiului Testament.

Am încercat să urmăresc îndeaproape specificul ortodox. M-am oprit doar în treacăt și doar acolo unde a fost neapărată nevoie pentru o mai bună înțelegere a învățăturii propriei Biserici la concepții din iudaism și din celelalte confesiuni creștine. Ca mulți colegi bibliști, am simțit nevoia de a înțelege mai întâi ce anume este ortodox și specific Răsăritului creștin, dar fără să port cu ceilalți o polemică surdă și ne folositoare.

Am pus accentul pe familiarizarea cu cuprinsul cărților biblice, oferind schițe ale conținutului de tipul *Bibelkunde* sau *Bible survey*¹. Totuși, esențială și de neînlocuit este parcurgerea textului biblic de către cititor direct din Sfânta Scriptură. Introducerea nu poate fi decât un *vademecum* limitat, care doar lămurește anumite probleme, răspunde la câteva întrebări, sintetizează și structurează. Atât.

¹ Am folosit pentru aceasta Matthias AUGUSTIN, Jürgen KEGLER, *Bibelkunde des Alten Testaments. Ein Arbeitsbuch*, Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, ²2000, dar și împărțirea pe pericope din traduceri moderne (TOB, BJ, EÜ; pentru sigle, vezi cap. „Traduceri ale Sfintei Scripturi”).

Am urmat textul celei mai recente Biblii Sinodale, apărute cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în 2015, dar am urmărit îndeaproape textul biblic în ebraică și greacă, pentru că orice traducere este inevitabil imperfectă. Tratarea fiecărei cărți biblice în parte se deschide cu lista lecturilor din cadrul cultului ortodox, pe care le-am preluat, cu multe modificări și corecturi, de la Neculai Dragomir, verificându-le cu edițiile *Mineiilor*, *Triodului*, *Penticostarului*, *Liturghierului* și *Molitfelnicului*². Ideea listelor bibliografice cu operele exegetice patristice am preluat-o din introducerea lui Stavros Kalantzakis, inclusiv trimiterile la *Patrologia Greacă*, pe care le-am corectat și le-am adăugat cu multe alte lucrări scăpate din vedere de respectivul biblist. În plus, am completat cu lucrările exegetice din alte colecții patristice, iar pentru aceasta, printre altele, de un real folos mi-au fost listele de lucrări din ACCS. În privința *Patrologiei Latine* a lui Migne, m-am oprit la scriitorii latini anteriori Marii Schisme, ultimul volum cercetat fiind 142³. Am inclus, pe lângă Sfinții Părinți propriu-ziși, și scriitorii bisericești care nu sunt sfinți, deci nici autoritativi, deși au avut o operă exegetică

² Neculai DRAGOMIR, „Studiu istorico-liturgic privind textele biblice din cărțile de cult al Bisericii Ortodoxe”, în: *Studii Teologice*, XXXIII (1981), 3-4, pp. 207-268. Am efectuat corecturile folosind *Triodul*, Ed. IBMBOR, ⁸1986; *Penticostar*, Ed. IBMBOR, ⁶1973; *Mineiul pe septembrie*, Ed. IBMBOR, ⁵1984; *Mineiul pe octombrie*, Ed. IBMBOR, ⁵1983; *Mineiul pe noiembrie*, Ed. IBMBOR, ⁵1983; *Mineiul pe decembrie*, Ed. IBMBOR, ⁶1991; *Mineiul pe ianuarie*, Ed. IBMBOR, 1997; *Mineiul pe februarie*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2001; *Mineiul pe martie*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2001; *Mineiul pe aprilie*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2001; *Mineiul pe mai*, Ed. IBMBOR, ⁵1978; *Mineiul pe iunie*, Ed. IBMBOR, ⁵1978; *Mineiul pe iulie*, Ed. IBMBOR, ⁵1984; *Mineiul pe august*, Ed. IBMBOR, 2003.

³ I-am inclus pe starețul (abatele) Romuald din PL 140 și pe Bruno de Würzburg din PL 142, dar nu și pe ucenicul lui Romuald, Petru Damiani, din PL 144-145, trecut la cele veșnice în 1072 (deci după Marea Schismă) și apropiat al papei Leon IX (cel în timpul căruia s-a produs Marea Schismă prin schimbul de excomunicări cu Patriarhul Mihail I Cerularie din Constantinopol). L-am exclus și pe IACOB PAMELIUS, *Comentariu la Iudita* (PL 109, 593-636), pentru că aparține secolului al XVI-lea (1536-1587).

importantă (Origen, Diodor de Tars, Teodor de Mopsuestia, Eusebiu de Cezareea, Teodoret de Cir), dar și autori mai puțin cunoscuți în Răsărit, cum ar fi cei din școala carolingiană, fiind convins că studierea operelor lor contribuie la înțelegerea ortodoxă a contextului patristic. Exegeții patristici au fost ordonați în general cronologic. În indicația bibliografică atașată între paranteze lucrării patristice am enumerat mai întâi colecțiile moderne, pentru că am dat prioritate textului critic – acolo unde există – față de cel din *Patrologia* lui Migne. De asemenea, am indicat, când era cazul, unde pot fi găsite traduceri în română, franceză sau engleză. Când privește bibliografia modernă, am încercat selectarea comentariilor, încercând să le ordonez în general după importanță⁴ și insistând pe cele disponibile în limba română⁵. Am decis să ignor bibliografia românească din perioada interbelică și să mă opresc asupra lucrărilor mai noi. Un minus al introducerii de față pe care sunt nevoit să mi-l asum este cunoașterea insuficientă a bibliografiei ortodoxe de limbă neogreacă și ignorarea completă a celei de limbă rusă. Poate că într-o viitoare ediție voi reuși să umplu acest gol, paralel cu o inițiere decentă în aceste limbi.

Cel mai dificil demers rămâne identificarea citatelor patristice care se potrivesc unui pasaj anume, și aceasta pentru că nu trebuie luate în considerare doar operele exegetice de la locul respectiv, ci și numeroase alte ocazii când Părinții

⁴ Foarte folositoare sunt recomandările din www.bestcommentaries.com.

⁵ Pentru aceasta, ghiduri bibliografice utile sunt următoarele: Ioan CHIRILĂ, Paula BUD, Stelian PAȘCA-TUȘA, *Vechiul Testament în scrierile bibliștilor români. Ghid bibliografic*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2014; Cezar-Paul HĂRLĂOANU, *Studia biblica. Ghid în studiul biblic*, Ed. Performantica, Iași, 2010; C.-P. HĂRLĂOANU, *Studia biblica. Ghid în studiul Sfintei Scripturi*, Ed. Performantica, Iași, 2011. Am participat la întocmirea unei bibliografii biblice ortodoxe până în anul 2000, sub conducerea părintelui Constantin Coman. Proiectul a rămas nepublicat, fiind însă disponibil pe internet, din păcate în unele locuri cu indicarea greșită a mea ca autor integral (vezi: [https://www.scribd.com/document/48706541/ Bibliografie-biblica](https://www.scribd.com/document/48706541/Bibliografie-biblica)).

discută despre temă. Am folosit parțial colecția ACCS, sporadic *Biblia Patristica*, căutări în edițiile electronice și chiar prin hățișurile internetului. Este necesar un antrenament susținut în literatura patristică – pe cât se poate în original –, pe care mărturisesc că nu îl posed, cel puțin deocamdată. Am însă nădejdea ca ediția (sau edițiile) viitoare să fie substanțial îmbunătățită.

Marea problemă cu care m-am confruntat a fost accesul limitat la bibliografia de specialitate. Țin să le mulțumesc lui Adrian Marinescu, lui Cristinel Iatan, părintelui Daniil (Cotescu), părintelui Cezar Hârlăoanu, regretatului părinte Ilie Chișcari, părintelui Michael Fieger, lui Emanuel Conțac, părintelui Ioan Forga, lui Ionuț-Alexandru Tudorie și lui Alin Lupu pentru accesul la unele surse bibliografice importante. Le mulțumesc de asemenea celor care au văzut lucrarea de față înainte de publicare și mi-au făcut sugestii: părintele Constantin Coman, doamnele Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Sabin Preda, Octavian Gordon și părintele Cosmin Pricop. Mulțumiri deosebite le adresez celor care s-au ostenit cu corecturi detaliate: doamnele Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Cristinel Iatan, Emanuel Conțac, părintele Victor Georgescu și părintele Cristian Antonescu. Inutil să menționez că orice imperfecțiune îmi aparține. Îi mulțumesc soției, căreia îi dedic această carte, într-o încercare (nefericită) de a suplini timpul pe care l-am petrecut înaintea computerului și nu împreună. Lui Gabriel, care m-a sâcâit cel mai mult, o să-i mulțumesc când va înțelege mai bine.

Întrucât această introducere urmărește un concept nou, sunt conștient că există pericolul unor (multor?) scăpări, exagerări, gafe. De aceea pe toți cei care doresc să-mi semnaleze derapajele spre a putea fi îndreptate la o eventuală ediție ulterioară, dar și pe cei care au bunăvoința să-mi ofere sugestii sau alte comentarii, îi rog să-mi scrie la adresa de poștă electronică almihaila@gmail.com.

Noțiuni introductive

Bibliografie generală selectivă

Introduceri patristice: **PSEUDO-ATANASIE**, *Sinopsă a Sfintei Scripturi* (PG 28, 284-433; *ΒΕΠΕΣ* 33, pp. 263-346); **ADRIAN**, *Introducere în Sfintele Scripturi* (PG 98, 1273-1312); **FER. AUGUSTIN**, *Oglindă asupra Sfintei Scripturi* (CSEL 12; PL 34, 887-1040); **PSEUDO-AUGUSTIN**, *Întrebări la Vechiul și Noul Testament* (CCSL 33; CSEL 50; PL 35, 2213-2416); **CASIODOR**, *Despre alcătuirea Sfintelor Scripturi* (PL 70, 1105-1150); **Sf. ISIDOR DE SEVILLA**, *Introduceri în cărțile Vechiului și Noului Testament* (PL 83, 155-180); *Întrebări despre Vechiul și Noul Testament* (PL 83, 201-208); **Sf. BEDA VENERABILUL**, *Despre formele și tropii Sfintei Scripturi* (CCSL 123A, pp. 142-171; PL 90, 175-186; în lb. engleză: Gussie Hecht TANNENHAUS, „Bede's De schematibus et Tropis – a Translation”, în: *Quarterly Journal of Speech*, XLVIII [1962], pp. 237-253).

Sinaxare și minologii: ***Sinaxarul constantinopolitan*** (**Hippolyte DELEHAYE**, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi*, reproduction anastatique, Louvain, 1954); ***Minologiul împăratului Vasile II*** (PG 117, 19-614).

Introduceri ortodoxe: **Paul Nadim TARAZI**, *The Old Testament: Introduction*, 3 volume, SVS Press, Crestwood, vol. I: *Historical Traditions*, 1991 (ediție revizuită ²2003), vol. II: *Prophetic Traditions*, 1994, vol. III: *Psalms and Wisdom*, 1994; **Damianos DOIKOS**, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, Tesalonic, 1985; **Stavros E. KALANTZAKIS**, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, Pournaras, Tesalonic, 2006; **Petre SEMEN**, *Așteptând mântuirea*, Ed. Trinitas, Iași, 1999; *Introducere în teologia biblică a Vechiului Testament*, Ed. Trinitas, Iași, 2008 (noțiuni generale și introducere la cărțile istorice); *Introducere în teologia profeților scriitori*, Ed. Trinitas, Iași, 2008 (noțiuni generale și introducere la cărțile profetice); **Vladimir PRELIPCEAN**, **Nicolae NEAGA**, **Gheorghe BARNA**, **Mircea CHIALDA**, *Studiul Vechiului Testament pentru facultățile de teologie*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, ³2003 (¹1955); **Nikolaos MATSOUKAS**, *Cărțile Bibliei*, trad. Sabin Preda, Ed. Bizantină, București, 2016.

Alte introduceri: **Eric ZENGER et al.**, *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, ⁷2008; **Walter BRUEGGEMANN, T. LINAFLT**, *An Introduction to the Old Testament: The Canon and Christian Imagination*, WJK, Louisville, Kentucky, ²2003; **Tremper LONGMANN III, Raymond B. DILLARD**, *An Introduction to the Old Testament*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, ²2006; **Thomas RÖMER, Jean-Daniel MACCHI, Christophe NIHAN** (eds), *Introduction à l'Ancien Testament*, Labor et Fides, Geneva, ²2009 (în lb. germană: *Einleitung in das Alte Testament. Die Bücher der Hebräischen Bibel und die alttestamentlichen Schriften der katholischen, protestantischen und orthodoxen Kirchen*, Theologischer Verlag, Zürich, 2013); **J.G. GERTZ** (ed.), *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments*, coll. UTB 2745, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006; **Walter DIETRICH, Hans-Peter MATHYS, Thomas RÖMER, Rudolf SMEND**, *Die Entstehung des Alten Testaments*, Kohlhammer, Stuttgart, 2014; **Werner H. SCHMIDT**, *Einführung in das Alte Testament*, de Gruyter, Berlin / New York, ⁵1995; **John J. COLLINS**, *Introduction to the Hebrew Bible*, Fortress, Minneapolis, 2004; **Silviu TATU** (ed.), *Introducere în studiul Vechiului Testament. Pentateuhul și cărțile istorice*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca / Ed. Casa Cărții, Oradea, 2016; **Gareth CROSSLEY**, *Vechiul Testament explicat și aplicat*, trad. Dinu Moga, Ed. Făclia, Oradea, 2008; **Walter C. KAISER jr**, *Documentele care stau la baza Vechiului Testament*, trad. Tiberiu Pop, Ed. Logos, Cluj-Napoca, 2009; *Spre redescoperirea Vechiului Testament*, Ed. Făclia, Oradea, 2012; **Philip JOHNSTON** (ed.), *Introducere în Biblie. Istorisire, teme și interpretare*, Ed. Făclia, Oradea, 2009; **Samuel J. SCHULTZ**, *Călătorie prin Vechiul Testament*, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 2008; **Petru SESCU** (ed.), *Introducere în Sfânta Scriptură*, Ed. Sapiientia, Iași, ²2006; **Ioan Vasile BOTIZA**, *Introducere în studiul Sfintei Scripturi*, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005.

Ghiduri pentru conținutul cărților biblice: **Matthias AUGUSTIN, Jürgen KEGLER**, *Bibelkunde des Alten Testaments. Ein Arbeitsbuch*, Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, ²2000; **Manfred OEMING**, *Bibelkunde Altes Testament*, coll. NSK.AT 32, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1995; **Martin RÖSEL**, *Bibelkunde des Alten Testaments*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1996; **Hellmut HAUG**, *Bibelkunde im Überblick*, Stuttgart, 1997; **Claus WESTERMANN**, *Abriß der Bibelkunde*, Calwer, Stuttgart, ¹³1991.

Ghiduri bibliografice pentru studiu biblic: **J.W. ROGERSON, Judith M. LIEU** (eds), *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford University Press, Oxford / New York, 2006; **Ioan CHIRILĂ, Paula BUD**,

Stelian PAȘCA-TUȘA, *Vechiul Testament în scrierile bibliștilor români. Ghid bibliografic*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2014; **Cezar-Paul HÂRLĂOANU**, *Studia biblica. Ghid în studiul biblic*, Ed. Performantica, Iași, 2010; *Studia biblica. Ghid în studiul Sfintei Scripturi*, Ed. Performantica, Iași, 2011.

Enciclopedii biblice: seria „Enciclopedia biblică” – **Niels Peter LEMCHE**, *Die Vorgeschichte Israels (vor 1200 v.Chr.)*, coll. *Biblische Enzyklopädie 1*, Kohlhammer, Stuttgart, 1996; **Volkmar FRITZ**, *Die Entstehung Israels im 12. und 11. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 2*, Kohlhammer, Stuttgart, 1996 (în lb. engleză: *The Emergence of Israel in the Twelfth and Eleventh Centuries B.C.E.*, trad. James W. Barker, coll. *SBL Biblical Encyclopedia 2*, SBL, Atlanta, 2011); **Walter DIETRICH**, *Die frühe Königszeit in Israel. 10. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 3*, Kohlhammer, Stuttgart, 1997 (în lb. engleză: *The Early Monarchy in Israel: The Tenth Century B.C.E.*, trad. Joachim de Vette, coll. *SBL Biblical Encyclopedia 3*, SBL, Atlanta, 2007); **Antoon SCHOORS**, *Die Königreiche Israel und Juda im 8. und 7. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 5*, Kohlhammer, Stuttgart, 1998 (în lb. engleză: *The Kingdoms of Israel and Judah in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E.*, trad. Michael Lesley, coll. *SBL Biblical Encyclopedia 5*, SBL, Atlanta, 2013); **Rainer ALBERTZ**, *Die Exilszeit. 6. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 7*, Kohlhammer, Stuttgart, 2001 (în lb. engleză: *Israel in Exil: The History and Literature of the Sixth Century B.C.E.*, trad. David Green, coll. *Studies in Biblical Literature 3*, SBL, Atlanta, 2003); **Erhard S. GERSTENBERGER**, *Israel in der Perserzeit. 5. und 4. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 8*, Kohlhammer, Stuttgart, 2005 (în lb. engleză: *Israel in the Persian Period: The Fifth and Fourth Centuries B.C.E.*, trad. Siegfried S. Schatzmann, coll. *Biblical Encyclopedia 8*, SBL, Atlanta, 2011); **Ernst HAAG**, *Das hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v.Chr.*, coll. *Biblische Enzyklopädie 9*, Kohlhammer, Stuttgart, 2003.

Introduceri însoțite de comentariul întregii Scripturi pe pericope: **John BARTON, John MUDDIMAN** (eds), *The Oxford Bible Commentary*, Oxford University Press, Oxford / New York, 2001; **Raymond E. BROWN, Joseph A. FITZMYER, Roland E. MURPHY** (eds), *The New Jerome Biblical Commentary*, Geoffrey Chapman, London, 2000 (¹1989) (în lb. română: *Introducere și comentariu la Sfânta Scriptură*, trad. Dumitru Groșan, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, vol. I, 2004, reed. 2012; vol. II: *Pentateuhul*, 2007; vol. III: *Istoria deuteronomistă*, 2011; vol. IV: *Literatura profetică*, 2011; vol. V: *Literatura sapiențială*, 2011; vol. VI: *Cronicile*, 2011); **Tremper Longman III, David E. Garland** (eds), *The Expository Bible Commentary, Revised Edition*, 13

volume, Zondervan, Grand Rapids, 2006-2012 (ed. I: **Frank E. GÆBELEIN** [ed.], *The Expositors Bible Commentary*, 12 volume, Zondervan, Grand Rapids, 1976-1992); **Dianne BERGANT, Robert J. KARRIS** (eds), *The Collegeville Bible Commentary*, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 2002; **John H. WALTON, Victor H. MATTHEWS, Mark W. CHAVALAS**, *The IVP Bible Background Commentary: Old Testament*, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, 2000 (în lb. română: *Comentariu cultural-istoric al Vechiului Testament*, trad. Silviu Tatu, Luca Crețan și Romana Cuculea, Ed. Casa Cărții, Oradea, 2014).

Monografii de teologie biblică ortodoxă: **Athanase NEGOIȚĂ**, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Ed. Sophia, București, ²2004 (ed. I: Ed. „Credința noastră”, București, 1992).

Alte monografii de teologie biblică: **Horst Dietrich PREUß**, *Theologie des Alten Testaments*, vol. I: *JHWHs erwählendes und verpflichtendes Handeln*, Kohlhammer, Stuttgart, 1991; vol. II: *Israels Weg mit JHWH*, 1992 (în lb. engleză: **H.D. PREUSS**, *Old Testament Theology*, trad. Leo G. Perdue, coll. OTL, Westminster John Knox Press, Louisville, vol. I, 1995; vol. II, 1996); **Rolf RENDTORFF**, *Theologie des Alten Testaments. Ein kannonischer Entwurf*, vol. I: *Kanonische Grundlegung*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1999; vol. II: *Thematische Entfaltung*, 2001; **Erhard S. GERSTENBERGER**, *Theologien im Alten Testament. Pluralität und Synkretismus alttestamentlichen Gottesglaubens*, Kohlhammer, Stuttgart, 2001 (în lb. engleză: *Theologies in the Old Testament*, trad. John Bowden, T&T Clark, London / New York, 2002); **Werner H. SCHMIDT**, *Alttestamentlicher Glaube*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, ⁸1996; **R.W.L. MOBERLY**, *Old Testament Theology: Reading the Hebrew Bible as Christian Scripture*, Baker Academic, Grand Rapids, 2013; **John GOLDINGAY**, *Old Testament Theology*, IVP Academic, Downers Grove / Paternoster, Bletchley, vol. I, 2003; vol. II, 2006; vol. III, 2009; **Bruce K. WALTKE**, *An Old Testament Theology: An Exegetical, Canonical, and Thematic Approach*, Zondervan, Grand Rapids, 2006; **Bernhard W. ANDERSON**, *Contours of Old Testament Theology*, Fortress Press, Minneapolis, 1999; **Paul R. HOUSE**, *Old Testament Theology*, IVP Academic, Downers Grove, 1998.

Dicționare de teologie biblică: [**G. Johannes BOTTERWECK**,] **Helmer RINGGREN, Heinz-Josef FABRY** (eds), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, vol. I-VIII și X, 1973-2000⁶ (prescurtat *ThWAT*, tradus în lb. engleză: *Theological Dictionary of*

⁶De remarcat că la *ThWAT* (în lb. engl. *TDOT*) a participat și un biblist ortodox român de marcă, Athanase Negoită.

the Old Testament, trad. David E. Green și Douglas W. Scott, 15 volume, Eerdmans, Grand Rapids, 1975-2015, prescurtat *TDOT*), la care se adaugă Holger GZELLA (ed.), *ThWAT*, vol. IX (caiete 3-4), 2015; David N. FREEDMAN (ed.), *Anchor Bible Dictionary*, 6 volume, Doubleday, New York, 1992; Willem A. VanGemeren (ed.), *New International Dictionary of Old Testament and Exegesis*, Zondervan, Grand Rapids, 5 volume, 1998 (prescurtat *NIDOTTE*); J.D. DOUGLAS, N. HILLYER, D.R.W. WOOD (eds), *New Bible Dictionary*, Inter-Varsity Press, Leicester / Intervarsity Press, Downers Grove, ³1996 (în lb. română tradusă ed. I: J.D. DOUGLAS [ed.], *Dicționar biblic*, trad. John Tipei, Liviu Pup, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995; ***, *Dicționar biblic*, 3 volume, Ed. Stephanus, București, vol. I, 1995, vol. II, 1996, vol. III, 1998; Xavier LÉON-DUFOUR (ed.), *Vocabulaire de théologie biblique*, Cerf, Paris, ⁷1991 (în lb. română: *Vocabular de Teologie Biblică*, trad. Francisca Băltăceanu et al., Arhiepiscopia Romano-Catolică, București, 2001); Leland RYKEN, James C. WILHOIT, Tremper LONGMAN III (eds), *Dicționar de imagini și simboluri biblice*, Ed. Casa Cărții, Oradea, 2011; Richard L. LOSCH, *Dicționar enciclopedic de personaje biblice*, trad. Raluca Mirăuță, Ed. Casa Cărții, Oradea, 2014.

Biblia sau Sfânta Scriptură

Sfânta Scriptură (adică „scrierea⁷ sfântă”) se mai numește și Biblia, termen ce provine din limba greacă, unde înseamnă „cărți”, indicând faptul că Biblia este de fapt o colecție de mai multe cărți, deci o mică bibliotecă. La rândul lui, termenul *biblion* („carte”, singular de la *biblia*) provine de la grecescul *byblos* „papyrus”, inspirat de la numele orașului fenician Byblos, de pe coasta Libanului de astăzi, care întreținea relații comerciale cu Egiptul și importa renumitul papyrus egiptean folosit pentru scris⁸.

Biblia are două părți: Vechiul Testament, scris înainte de venirea Mântuitorului Hristos, și Noul Testament, scris după Învierea Lui. Denumirea de „testament” provine de

⁷ „Scriere” cu sensul de „operă scrisă”.

⁸ Hjalmar FRISK, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Heidelberg, 1960, p. 235. Pentru utilizarea papyrusului, vezi Donald P. RYAN, „Papyrus”, în: *Biblical Archaeologist*, LI (1988), 3, pp. 132-140.

la o înțelegere specială a termenului ebraic *berit*, al cărui sens de bază este însă „legământ”. Ideea de legământ, inspirată din tratatele politice încheiate în Orientul Apropiat în perioada antică (de exemplu, de către Imperiul Neo-Asirian cu statele vasale), a fost folosită și în Scriptură pentru a reliefa legătura dintre Dumnezeu, văzut ca suzeran absolut, și poporul Său, Israel, văzut ca vasal⁹. Legământul înseamnă un act scris, pe care ambele părți, atât suzeranul, cât și vasalul, se obligau să-l păzească. În fond, aceasta este Legea de pe muntele Sinai dată lui Moise. Poporul Israel se obligă să respecte poruncile, dintre care cea mai importantă este aceea de a se închina Dumnezeului adevărat, iar Dumnezeu să Își țină făgăduințele de a purta de grijă poporului Său și de a-i da în stăpânire Țara Făgăduinței (pământul lui Israel). În Noul Testament, legământul capătă o conotație mai duhovnicească. Mântuitorul Hristos este mijlocitorul Noului Legământ (Testament), pecetluit cu sângele Său prin Jertfa de pe Golgota. Făgăduințele nu mai sunt pământești: credincioșii nu mai primesc în stăpânire o țară, ci Împărăția cerurilor. Totuși, deja și în Vechiul Testament, conceptul de legământ nu era unul pur exterior, juridic, ci implica relația interpersonală dintre om și Dumnezeu. Prin intermediul legământului, Dumnezeu Își manifesta iubirea Sa față de Israel și față de omenirea întreagă.

Termenul „legământ” a fost redat însă în traducerea Septuagintei prin *diathēkē*, „hotărâre”, „dispoziție”, „legământ”, dar în uzul alexandrin cu sensul de „testament” (în latină *testamentum*, „testament”). Traducătorii alexandrini ai Septuagintei au preferat acest termen pentru a sublinia că între Dumnezeu și om nu poate fi vorba de un „legământ” ca între două persoane egale, ci în prim plan se află inițiativa și impunerea voinței divine¹⁰, asemănătoare actului

⁹ Thomas C. RÖMER, *The So-Called Deuteronomistic History: A Sociological, Historical and Literary Introduction*, T&T Clark, London / New York, 2005, pp. 74-78.

¹⁰ J. BEHM, διαθήκη, în: *TDNT*, vol. II, pp. 124-134 (în special p. 127).

de voință pe care îl manifestă cel care își scrie testamentul. În Egipt cel puțin, unde a fost tradusă Septuaginta, *diathēkē* desemna „testamentul” încheiat în special de grecii din metropole, așa cum atestă cele 42 de cazuri de papirusuri cu testamente (datând din 31 î.Hr. – 212 d.Hr.)¹¹. De asemenea, testamentul implică și moarte, jertfă, așa cum se arată în *Evrei* 9, 17-20:

„Un testament ajunge temeinic după moarte, fiindcă nu are nicio putere câtă vreme trăiește cel ce l-a făcut. De aceea, nici cel dintâi n-a fost sfințit fără sânge. Într-adevăr Moise, după ce a rostit față cu tot poporul toate poruncile din Lege, luând sângele cel de viței și de țapi, cu apă și cu lână roșie și cu isop, a stropit și cartea și pe tot poporul, și a zis: «Acesta este sângele testamentului pe care l-a poruncit vouă Dumnezeu»”.

În limba română s-a folosit multă vreme „lege” (Legea Veche și Legea Nouă), așa cum încă se păstrează în cultul bisericesc (de exemplu, preotul spune, citând cuvintele Mântuitorului, „Acesta este sângele Meu, al Legii celei noi...”¹², și nu „al Noului Testament”). Biblia de la 1688 avea titlul de *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei Vechi și ale cei Noao Lege*. Totuși, pătrunzând întâi ca un neologism din latină, odată cu traducerea textelor biblice în limba română sub influență protestantă în Ardeal, termenul „testament” s-a în-cetățenit treptat¹³.

Denumirea de „Vechiul Testament” este biblică (2 *Corinteni* 3, 14), pentru a face diferență între el și Testamentul cel Nou, adus de Mântuitorul Hristos. Mai este numit și „Primul Testament” (*Evrei* 9, 15). Evident că aceste denumiri,

¹¹ Uri YIFTACH, „Deeds of Last Will in Graeco-Roman Egypt: A Case Study in Regionalism”, în: *Bulletin of the American Society of Papyrologists*, XXXIX (2002), pp. 149-164.

¹² Liturghier, *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, Ed. IBMO, București, 2012, p. 174, cu notă la subsol: „traducerea mai exactă: *al Legă-mântului celui nou*”.

¹³ Eugen MUNTEANU, *Lexicologie biblică românească*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 184.